

Europa i komunizam: Od »crne rupe« pamćenja do istine; od zločina do pravde

Neven Šimac

nevensimac@yahoo.com

Proslov: O bontonu i o značenju riječi

Kad bih izvan našeg Kruga (Kršćanski akademski krug, op.ur.) imao govoriti o ovoj temi, osjećao bih određenu nelagodu, kao da kršim nekakvu dogovornu šutnju ili neki prešutni bonton. Kod nas kao da nije pristojno rabiti riječ komunizam, jer, kao, bio je ovdje nekakav socijalizam, ne sovjetski, nego drugačiji, slobodniji, »samoupravni socijalizam«. Još i danas mnogi će naš sugrađanin reći: »Ma, gdje smo mi bili od komunizma?!«, jer »Ono kod nas je bio tek prvi stadij na putu prema obećanom 'zemaljskom raj' komunizma«.

Htio bih ovom prethodnom opaskom izići iz tih prešutnih zabrana i to iz sljedećih razloga: ideologija na kojoj se temeljio prošli sustav u svim europskim komunističkim zemljama bila je marksistička u ostvarenoj boljševičkoj varijanti, dakle komunistička. Drugi razlog je što su stranke koje su isključivo vladale u tim zemljama bile komunističke, bez obzora na njihov naziv koji je ponegdje težio sakriti ili zamagliti njihov komunistički karakter. Nastojanje da se sakriju ove dvije činjenice i prikažu ovi režimi kao socijalistički, ne bi li se tako približili ili poistovjetili sa socijalističkim strankama na vlasti u demokratskoj Europi, je travestija, jer koji pridjev onda ostaje za njemački, švedski, finski, francuski... socijalistički i demokratski poredak na vlasti i model?

Završit ću ove prethodne opaske o riječima i značenjima podsjećanjem na izreku koju pripisuju Albert Camusu: »Onaj tko krivo imenuje stvari, pridonosi nesreći svijeta.«

Uvod

Konkretna potreba govorenja o ovoj temi jest s jedne strane nepostojanje hrvatskih bilansâ triju totalitarizama kod nas, ali i nejednaka svijest o njih-

vom karakteru te nejednaka osuda tih totalitarizama. Dalekosežniji razlog, zašto se treba baviti ovom, naizgled temom prošlosti jest, čini mi se, mogućnost da neoliberalna deregulacija i prevlast financijskog ekonomizma, logike najvećeg profita i neograničenog rizika - i uz sve to povezanog prekomjernog zaduživanja država i pojedinaca i opasnosti dužničkog ropstva - nastavi razbijati društvo, razarati temelje »svetoga« i otvarati vrata novom totalitarizmu, ili recidivu starih.¹

Postoji još jedan razlog zašto se mi, europski građani i uz to kršćani, trebamo zanimati za ovu tematiku. Sva tri totalitarizma, njihove ideologije kao i idolatrije klase, nacije i rase su čedo Europe, a ne nekog drugog prostora. One su dijete filozofskih promišljanja i političkih kretanja na europskom kontinentu, a taj kontinent su bitno obilježili njegovi kršćanski korijeni, ali i kulturno ozračje Prosvjetiteljstva. Sva tri totalitarizma su dakle sociološki i kulturno ponikla na kršćanskom tlu, a politički - u lijevim, socijalističkim pokretima i strankama, što sve ukazuje na određenu slabost i krhkost toga tla i tih pokreta, a posebno njihovih tada deficitarnih ideja o slobodi i suficitarnih poimanja jednakosti. I, ponavljam, potrebna je tu jasna svijest, ali i svojevršno priznanje očinstva: kršćanska Europa, tj. naš kulturni i religijski krug je kolijevka svih totalitarizama, oni su dio europskog naslijeđa i valja nam to naslijeđe kritički promatrati i nositi.² Zamijetimo još i to da su sva ta tri totalitarizma snažno protukršćanska, dok je nacizam još i protužidovski, a komunizam protiv svih vjera i religija.

Zašto govoriti o trima, kad se uobičajeno spominju samo dva totalitarizma, zapitat će tko god. Naime, najčešće se govori o jednom desnom totalitarizmu - fašizmu, termin koji uključuje i nacizam, te o drugom, lijevom totalitarizmu, tj. komunizmu. Držim ipak da je potrebno razlikovati dva »desna« totalitarizma, kako po teoriji, tako i po zločinačkoj praksi, koja je bila značajno više (nacizam) odnosno nešto manje (fašizam) totalitarna.

Ovdje je važno unijeti još tri distinkcije. Desni totalitarizmi nisu pretendirali univerzalnosti, već su samo dali primat državi (fašizam – *Impero Romano*) odnosno državi i rasi (nacizam – *Reich und Rase*), dok je komunizam, premda je proglasio prvenstvo radničke klase, imao pretenziju na univerzalnost. Druga posebnost je u tome što dva desna totalitarizma nisu skrivala svoje diskrimi-

¹ Ovo nije ni malo teoretsko pitanje, jer se već u mnogim, nekad »zapadnim« zemljama, zbog sadašnje svjetske, neoliberalne financijsko-ekonomsko-socijalne krize, javljaju pokušaju rehabilitiranja ideja komunizma. Jedan od protagonista tih stremljenja je i slovenski filozof Slavoj Žižek, premda njegov provokatorsko-egzibicionistički nastup umanjuje ozbiljnost pokušaja rehabilitacije, za sada još samo *idejâ* komunizma.

² Ovdje opet navodim Albert Camusa i njegova pitanja o totalitarizmima i diktaturama: »Objavili su nam da najprije treba pravde, a što se tiče slobode, da će se to vidjeti kasnije; kao da je uopće moguće robovima nadati se da će dobiti pravdu«; također: »Što više voliš, onoga koji će te lišiti kruha, u ime slobode, ili onoga koji će ti uzeti tvoju slobodu da bi ti osigurao kruh?«

nacijske, pače kriminalne ciljeve, dok lijevi jest, premda javno nije krio, nego je baš isticao klasnu mržnju. Treća razlika je u tome što su komunističke stranke i SSSR sudjelovali u ratnoj, tzv. »antifašističkoj koaliciji«³ i što je nastojao monopolizirati antifašizam svugdje, pa tako i u Hrvatskoj, ne dopuštajući da je itko drugi tada bude »antifašist«.

Iz tih razlika se često izvlači perverzni i paralizirajući zaključak da su zločini komunizma ustvari samo aberacija, loša primjena, pogriješka, da su to bila tek nekakva »lijeva skretanja«, a ne konstanta i bit/esencija komunističkog režima *per se*. Ovakvu interpretaciju guraju (naši i drugi) komunisti da bi »spasili« sliku o sebi. Nju forsiraju i komunistički zločinci, ne bi li utekli od odgovornosti, ali ona ima i svoje brojne pobornike u demokratskim državama, posebice među neobaviještenim naivcima/idealistima, ali i među »suputnicima«, prijateljima i profiterima ondašnjih režima i diktatora. Ovakvu interpretaciju podržavaju i brojni demokratski režimi koji ne žele kvariti svoje ekonomske odnose s još uvijek komunističkim državama, navlastito s Kinom.

Što se pak tiče zahvata u prostoru i vremenu triju totalitarnih sustava i režima, ne smijemo zaboraviti da je polovica Europe živjela pod totalitarizmom, a ukupno je pod komunizmom bilo 20 država na 4 kontinenta, s gotovo 2 milijarde ljudi od ondašnjih 4-6 milijardi ljudi na svijetu. Danas pod komunizmom živi još uvijek 1,5 milijarda ljudi, u Kini, Vijetnamu, na Kubi...

Komunizam, prvi po idejnim korijenima i po osvajanju vlasti (1917.), posljednji je pao, a u Europi je najdulje trajao, preko 70 godina. Za razliku od dvaju kasnijih totalitarizama, fašizma (1923) i nacizma (1933), koji su trajali 20, odnosno 12 godina, komunizam je »šaptom pao« praktički svugdje, osim u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini te na Kosovu. Europa, organizirana i integrirana u trima zajednicama – političkoj, ekonomskoj i diplomatskoj, nije bitno pridonijela njegovu urušavanju. Možda je tom padu najviše pridonio slabo poznati diplomatski forum »Konferencije / Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi« i njegova »treća košara« – o ljudskim pravima,⁴ koja je prisilila komunističke režime da budu donekle obzirniji prema disidentima i protivnicima.

³ I ovdje valja unijeti potrebni *distinguo*: SSSR i komunističke stranke sudjeluju u »antifašističkoj koaliciji« tek od 22. lipnja 1941, dana vjerolomnog napada nacističke Njemačke na svog dotadašnjeg saveznika, SSSR, s kojim je još u rujnu 1939. napala i podijelila Poljsku. Tako i jugoslavenski komunisti otpočinju svoj ustanak na poziv Staljina, baš tog 22. lipnja i to u Hrvatskoj, dok su u ožujku iste godine snage Osovine napale, porazile i razbile kraljevinu Jugoslaviju. Njihov ustanak nije dakle imao za cilj oduprijeti se nacistima i fašistima u svojoj zemlji, nego pomoći jednoj stranoj zemlji, SSSR-u, tada, ustvari, njihovoj ideološkoj domovini.

⁴ Tematika skupova tog diplomatskog foruma, u početku »Konferencije«, a zatim »Organizacije«, obuhvaćala je, među ostalim, i temeljna ljudska prava, što naizgled nije trebalo zabrinjavati komunističke zemlje, ali se na koncu pokazalo i te kako »subverzivno« po njihove sustave.

Urušavanju komunizma su više pridonijeli drugi čimbenici: ne samo istrošenost ideja, zamor i starenje »vjernika komunizma«, nego i karijerizam i korupcija elita, a posebno gospodarska neefikasnost i nemogućnost natjecanja sa Zapadom. Ovdje treba navesti i dva, od tih režima neočekivana fenomena slabe, »pavlovske« snage: sindikalno i građansko organiziranje Poljaka u sindikatu »Solidarność«, s jedne strane, te navlastito moralni autoritet, riječ i pohodi pape Ivana Pavla II. Mirnom urušavanju režima u SSSR-u pridonijela je svakako i tradicionalno dobra obaviještenost KGB/GRU struktura o svim slabostima SSSR-a, ali, možda i jedan osobni moment, pa čak – milosni; konkretno, miroljubivost sovjetskog vođe Mihaila Gorbačova.

Urušavanje komunizma je iznenadilo zapadne »kancelarije« te mnoge od njih nije ni malo obradovalo, posebno ne francuske i britanske političke vođe. Oni su sve učinili da »stvar prođe što mirnije i bezbolnije«, ali i to da crne strane trećeg totalitarizma i njihovi nositelji ostanu u sjeni neznanja i zaborava.

U svom izlaganju, želio bih najprije ponuditi neke elemente za usporednu analizu totalitarizama, točnije, njihovih zločina, a zatim ukazati na reakcije europskih integracija na totalitarizme, posebice na komunizam, da bih zaključio s pokojom sugestijom za naše podneblje, *hic et nunc*.

1. Tri totalitarizma i njihovi sustavi zločina

1.1. Usporedna analiza triju totalitarizama

Nacistički i fašistički zločini su izlazili na svjetlo dana u isto vrijeme kako je napredovalo savezničko oslobađanje okupiranih zemalja. Nakon kapitulacije sila Osovine, vrlo brzo su osnovani sudovi - Nürnberg i Tokio - i donesene prve međunarodne kaznenopravne norme. Tako je »Povelja o Nürnberškom sudu i o njegovu sudovanju« usvojila nova načela međunarodnog prava, koja propisuju i kažnjavaju tri vrste zločina: one usmjerene protiv mira, ratne zločine te zločine protiv čovječnosti.⁵

Ništa slično nije učinjeno nakon rušenja Berlinskog zida. Niti su to učinile zapadne demokracije, koje su inzistirale na pravima čovjeka, niti je takav zahtjev postavila javnost bivših komunističkih zemalja. Kao da se htjelo prijeći »spužvom zaborava« preko crne ploče komunizma. U prvi mah su se neki od arhiva bivših režima počeli otvarati, iako su ih prije toga »organi« u priličnoj

⁵ Premda su u II. svjetskom ratu počinjeni brojni zločini genocida, tada još nije bilo međunarodno prihvaćene definicije genocida, koja se pojavljuje tek Konvencijom o genocidu 1948. godine.

mjeri počistili⁶, ali tendencija otvaranja je brzo zastala, a zatim i gotovo potpuno zamrla. Nad zločin i nad njegove žrtve ponovo se nadvio mrak i zavladao je muk. Sve malobrojnije tragače za istinom o »socijalističkom raj« polako se izguralo sa scene i okvalificiralo kao nacionaliste i »desne sumnjivce«, koji ugrožavaju građanski mir i »kopaju po kostima«.

Prve su se nelagode i nervoze ukazale međutim tek onda, kad su se na Zapadu, a ne u zainteresiranim zemljama, pojavile prve ozbiljne analize komunističkog perioda i njegovih zločina. »Paljbu« je 1999. godine otvorila skupina francuskih mladih povjesničara i kremljologa s djelom *Crna knjiga komunizma*, koja je doživjela tridesetak prijevoda u raznim zemljama, s lokalnom dodatcima domaćih autora. Tako su najprije Nijemci objavili svoj dodatak, potom su zaredali drugi, prije više godine i Slovenci, dok hrvatskih analiza ni dodatka - nije bilo. Uostalom, prijevod tog djela je tiskan najprije u Sarajevu, a tek potom u Zagrebu. Zanimljivo je da je nervoze i iritiranosti bilo mnogo više na Zapadu, nego u zemljama-žrtvama, jer zapadni komunisti i ljevičari nisu mogli otrpjeti da se njihova suradnja s terorističkim režimima stavi na javnu scenu. Ni desno orijentiranim političarima nije bilo prijatno što se »razgoltilo monstrume« s kojima su i oni surađivali i trgovali. *Crna knjiga komunizma* je, ukratko, mnogima zasmetala, ali više na Zapadu, nego na Istoku. Ipak, konačno je »car bio gol«.

Usljedile su zatim prve usporedne analize nacističkih, fašističkih i komunističkih zločina. Kvantitativna se usporedba pokazala izrazito nepovoljnom za komuniste, ali pravih kvalitativnih istraživanja, koja bi pokazala stupanj i vremenske oscilacije totalitarnosti, nije bilo. Komparativne analize su međutim izazvale još veću poviku, s jedne strane zato što su komunisti u mnogo zemalja bili uzurpirali monopol antifašizma, a s druge jer su preživjeli članovi zapadnih pokreta otpora teško prihvaćali da je mogla postojati ista, ili čak gora »bezočna zvijer«⁷ od naci-fašizma. Svu tu zbunjenost još je više komplicirala činjenica da su SSSR i komunistički dijelovi pokreta otpora sudjelovali u vojničkoj pobjedi nad naci-fašizmom.

Pojavila se na koncu i treća vrsta kontroverze o tome je li i koji je totalitarizam inspirirao dva druga. Tu su se ukrstila pera dvojice odličnih znanstvenika, s jedne strane francuskog povjesničara François Fureta, a s druge njemačkog filozofa Ernsta Noltea.⁸

Nolte je naime pripisivao boljševizmu i totalitarno ideološko očinstvo i veće strahote progona, pa je tako, među ostalom, naveo i jednu izjavu boljševičkog

⁶ Pisac ovih redaka je tako još 1991. godine dobio na uvid svoj *dossier* (zagrebačkog ogranka UDB-SDS) i u njemu našao svega 60-tak stranica, a iz kontinuirane numeracije stranica se vidjelo da je čitav *dossier* sadržavao preko 400 stranica, što znači da je »netko« »počistio« preko 300 stranica tog *dossiera*.

⁷ U Francuskoj je uobičajen izraz *bête immonde*.

⁸ V. Le Monde, 9. lipnja 2001, str VIII.

ideologa Zinovjeva iz rujna 1918: »Od kojih sto milijuna ljudi, koliko ih broji sovjetska Rusija, za svoju stvar trebamo pridobiti devedeset milijuna. S onim preostalima nemamo što razgovarati, nego ih trebamo istrijebiti«. Furet je u toj disputi s razlogom prigovorio Nolteu, da pokušava umanjiti značenje njemačkih »autohtonih« korijena totalitarizma i posebice njemačkog antisemitizma.

Ništa od svih ovih rasprava nije, međutim, potaklo bilo koga na kažnjavanje komunističkih poslijeratnih zločina protiv čovječnosti i protiv mira, a niti brojnih ratnih zločina. Ako pogledamo kako je svijet reagirao na tri totalitarizma, onda nam valja prošetati od zločina do pravde, odnosno od »crne rupe« pamćenja do povijesnih činjenica.

1.2. Od de-nacifikacije do nepostojeće de-komunizacije

Nürnberški i Tokijski sud bili su ratni sudovi pobjednika i izraziti primjer brze međunarodne pravde koji je sudila, ponavljam, za zločine protiv mira (agresiju), za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti. Ove dvije potonje vrste teškog kršenja međunarodnog humanitarnog prava bile su već otprije predviđena kaznena djela protiv ratnih sudionika i civilnog pučanstva, koja su nastojala »humanizirati« ratna ponašanja.

Ono što je važno istaknuti jest da se pred tim sudovima odgovaralo na osnovi osobne odgovornosti, ali i temeljem pripadnosti strukturama koje su Saveznici bili kvalificirali kao zločinačke organizacije: njemačka vlada i političko vodstvo Nacional-socijalističke stranke, zatim strukture SS, SD, Gestapoa i Glavnog stožera njemačke vojske. Ovi sudovi izrekli su velik broj smrtnih kazni.

Ni nakon rušenja Berlinskog zida, ni kasnije, nigdje nisu bili osnovani slični sudovi međunarodne pravde za zločine komunizma.

Sudovi *ad hoc*, pak, u Haagu (za bivšu SFRJ, osnovan 1993) i Arushi (Tanzanija, za Ruandu, osnovan 1994) sudovi su Ujedinjenih naroda, osnovani rezolucijama Vijeća sigurnosti, tog političkog, izvršnog organa UN. Ovi privremeni sudovi dobili su zadaću suditi samo za teže povrede međunarodnog humanitarnog prava, tj. konkretno, za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i za zločin genocida.⁹

Za razliku od sudova u Nürnbergu, i Tokiju, sudovi u Haagu i Arushi za suđenje zločinima počinjenim u zemljama bivše Jugoslavije i u Ruandi nisu ovlašteni izricati smrtnu kaznu ni za najveće zločine, a niti suditi zločincima koji nisu privedeni sudu.

Ti *ad hoc* sudovi predstavljaju nazadovanje u međunarodnom kaznenom sudovanju, jer u odnosu na Nürnberg-Rim-Tokio imaju tri osnovna nedostatka: u Haagu i Arushi se ne sudi za zločine protiv mira i zbog toga ti sudovi

⁹ Temeljem Konvencija UN o genocidu iz 1948. godine

ne mogu označiti agresora - što je i međunarodna zajednica tijekom samih događaja uspješno izbjegavala učiniti, jer tada Francuska i Velika Britanije nisu željele uprijeti prstom u Srbiju - a niti je kasnije prisiliti na plaćanje ratne štete. Uz to, rezolucije Vijeća sigurnosti UN, koje su osnovale ta dva suda, dopuštaju da se sudi samo fizičkim osobama, a ne na pr. i raznim paravojsnim skupinama poput Arkanovih Tigrova ili Bokanovih Belih orlova, dok su u Nürnbergu i pojedine organizacije, kao na pr. SS-formacije, bile proglašene zločinačkim organizacijama, pa je i samo članstvo u njima bilo zasebno kažnjivo djelo. I, na koncu, razlika i teškoća proizlazi iz činjenice da rezolucije VS-UN dodjeljuju sudovima u Haagu i Arushi i jednu izrazito *političku* funkciju, što je u načelu nespojivo s pravnim karakterom suda. Te rezolucije navode, naime, među motivima osnivanja i djelovanja sudova i to, da oni trebaju »pridonijeti uspostavi i održavanju mira«.

Stalni, a ne više *ad hoc*, Međunarodni kazneni sud, osnovan konvencijom UN-a u Rimu 1998. godine¹⁰ za cijeli svijet nije namijenjen suđenju za zločine totalitarizma. Ovaj svjetski sud UN-a je, po načelima kaznenog prava¹¹, nadležan samo za sljedeća vrste zločina koji se dogode nakon njegova osnivanja: genocid, ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i zločin agresije; postupak za slučaj kad i ako države članice nisu u stanju ili ne žele suditi same još je nedefiniran. Dodajmo tome još i jednu važnu opasku: suđenje za kazneno djelo agresije još nije moguće jer se međunarodna zajednica nikako ne može složiti oko definicije tog zločina, premda je u slučaju *Nürnberškog* suda znala odrediti zajednički nazivnik - zločin protiv mira. Problem je u tome što velike sile, demokratske i nedemokratske, priječe napredovanje oko te definicije, jer žele nekažnjeno intervenirati u svijetu, gdje im se sviđa ili gdje se njima, bez dopuštenja UN-a, ukaže potreba ili interes.

U međuvremenu su se pojavila i druga, hibridna, međunarodna i domaća kaznena sudišta za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava: za slučajeve ratova u Istočnom Timoru, Sierra Leoneu, Libanonu, Kambodži...

2. *Europske integracije u odnosu na komunistički totalitarizam post mortem*

U ovom naslovu je, naravno, upitan ovaj završni dio – *post mortem*. O tome je li komunizam mrtav ili ne, barem na europskom kontinentu, možemo raspravljati. U ovom dijelu želim govoriti, s jedne strane, o teškoći koja nas još uvijek zaokuplja, a ta je da o vremenu komunizma još nismo saznali istine, niti smo doživjeli osude zločina. S druge strane, htio bih spomenuti generalno

¹⁰ Uspostavljen u Haagu Haag 2002. godine, a počeo djelovati *de facto* tek 2009. godine.

¹¹ *Nullum crimen, nulla poena sine lege* – Nema kaznenog djela, niti kazne, ako im ne prethodi zakon što ih propisuje.

priznavanje zločinačkog karaktera komunističkih režima, ali i istovremenu nevoljkost osude zločinaca.

2.1. U početku: ni istina, ni osuda

Općenito uzevši, stav Europe prema komunizmu i komunističkim državama bio je uvijek barem pomalo popustljiv, dok je stav SAD bio uvijek čvršći. Treba ovamo unijeti malo nijansiranja, jer su europske države bivale u susjedstvu komunističkih država, dok su SAD štitila dva velika oceana.

Potresi i prosvjedi protiv komunističkog totalitarizma javljali su se međutim i u Europi, najčešće upravo povodom radničkih pobuna u Njemačkoj i Poljskoj 50-tih, ali i narodnih u Mađarskoj 1956, zatim u Češkoj 1968, iako Europljani nisu učinili ništa više od toga. Što se tiče nasilnog gušenja Hrvatskog proljeća 1971, nikakvih potresa ni prosvjeda nije bilo u Europi, i to prvenstveno zato što je beogradska propaganda učinila sve da se Hrvatsko proljeće prešuti ili prikaže kao nacionalistički pokret koji ugrožava i samoupravnu, federalnu, i socijalističku državu. No, zato nije izostalo razumijevanje za Poljsku 1980-ih, za Solidarność, jer tamo je jedini mogući ocrnjivač bio SSSR. Ipak, određena prekretnica u odnosu ondašnjeg Zapada prema komunističkim državama bila je - premda je to bilo slabo zapaženo i shvaćeno - Konferencija o europskoj sigurnosti i suradnji 1973-1975. i njezina »treća košara« - građanskih prava i sloboda.

Pad, odnosno rušenje Berlinskog zida i perspektiva ujedinjavanja Njemačke pokazala je da na Zapadu postoje geopolitički otpori promjenama, prvenstveno francusko-britanski, koje je najotvorenije izražavao francuski predsjednik Francois Mitterrand, protiveći se ujedinjenju Njemačke. No, postojali su i otpori zapadnih kancelarija iz banalno birokratskih razloga- prije, u vrijeme čvrstog i moćnog komunizma, za njih je sve bilo jasnije i jednostavnije. Sad se trebalo, zbog raspadanja kolonijalnih imperija SSSR-a i SFRJ, početi baviti mnogo većim brojem država nego prije, s mnogo nepredvidljivijim politikama.

2.2. Deklarativne osude komunizma od strane europskih integracija: 1996, 2006. i 2009.

Prva osuda komunističkog totalitarizma dolazi od, kod nas nepoznate ili zanemarene, političke europske integracije, Vijeća Europe, i to tek 1996. Godine. Dakle, sedam godina nakon rušenja Zida. To je bila Rezolucija Parlamentarne skupštine Vijeća Europe br. 1096. »o mjerama za demontiranje naslijeđa bivših komunističkih totalitarnih režima«, od 27. lipnja 1996. Podsjetimo da Vijeće Europe broji 47 država članica, a da njegova Parlamentarna skupština, koja se sastoji od delegata parlamenata država članica, broji 318

delegata i još toliko zamjenika. Dakle, 638 predstavnika nacionalnih parlamenata.

Podnositelji Rezolucije bili su danski zastupnik Sønar Espersen, iz skupine Europska demokracija te rumunjski zastupnik Adrian Severin iz Socijalističke skupine. Osnovni motiv njihova prijedloga bio je, kako su naveli, rizik da proces tranzicije ne uspije i da se umjesto demokracije pojave oligarhije, korupcija i organizirani kriminal, ili da čak dođe do tihe restauracije totalitarizma.

Rezolucijom koju su oni predložili Parlamentarna skupština VE preporučuje četiri mjere, upozorava na jednu opasnost i postavlja uvjete za jednu od predloženih mjera. Prva mjera je institucionalna razgradnja naslijeđa putem demilitarizacije, debirokratizacije, decentralizacije i razbijanja javnih monopola privatizacijom, tj. razgradnjom ekonomske osnove komunističkih režima.

Druga preporučena mjera je suđenje i kažnjavanje počinitelja zločina, i to u skladu s kaznenim zakonicima onoga vremena, da se na taj način poštuje važno načelo kaznenog prava.¹² Rezolucija ipak dopušta produljivanje rokova zastare. Ona, međutim, naglašava pravo na kažnjavanje zločina koji, iako nisu bili sankcionirani zakonima onoga doba u komunističkim državama, predstavljaju zločine, odnosno protivni su općim načelima civiliziranih država. Ovamo valja ubrojiti posebice zločine što po međunarodnom pravu ne zastarijevaju: ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid. Ova mjera naglašava da se počinitelji zločina nemaju pravo zaklanjati iza dužnosti »izvršavanja naredaba«.

Treća mjera je rehabilitacija žrtava, tj. svih nevino osuđenih, odnosno svih osuđenih za djela i/ili propuste koji u civiliziranim državama nisu kaznene naravi i pritom preporučuje davanje materijalne zadovoljštine svim nepravedno osuđenima. Četvrta mjera koju Rezolucija preporuča državama sljednicama bivših komunističkih zemalja je *restitutio in integrum* svih opljačkanih i obepravljenih građana.

Rezolucija zatim upozorava na opasnost od pojava koje prate mnoge značajne promjene kao što su nacionalizam, nesnošljivost, rasizam i ksenofobija. I, na koncu, Rezolucija konstatira da su neke države poduzele administrativne mjere lustracije i dekomunizacije¹³, tj. uklanjanja s nekih ili svih funkcija onih

¹² V. bilješku 11.

¹³ Zanimljiv je u tom pogledu primjer Litve, tj. njezinog "Zakona o ocjeni Državnog komiteta za sigurnost (NKVD, NKGB, MGB, KGB) i sadašnjim aktivnostima pripadnika tih organizacija" od 16. srpnja 1998. Po tom zakonu KGB je kvalificiran kao zločinačka organizacija koja je počinila ratne zločine, genocid, represiju, teror i politički progon u okupiranoj Litvi. Zato zakon zabranjuje pripadnicima KGB-a tijekom 10 godina sljedeće djelatnosti: rad u državnim ustanovama, lokalnoj samoupravi, nacionalnoj sigurnosti, tužiteljstvu, sudstvu, diplomaciji, odvjetništvu i javnom bilježništvu, bankama, strateškim gospodarskim sektorima, medijima, školstvu, te im zabranjuje posjedovanje oružja. Zakon ipak predviđa mogućnost neprimjene ovih mjera za one KGB-funkcionare i suradnike koji se u roku od 3 mjeseca prijave "Centru za istraživanje genocida i otpora litavskog naroda" i otkriju svu svoju djelatnost i sve što znaju o

koji su zauzimali visoke funkcije u komunističkim režimima, pa preporučuje da te mjere budu spojive s i sukladne pravnoj državi i prvenstvu prava u demokraciji. U tom smislu Rezolucija navodi sljedeća načela: da odgovornost i krivnja bude osobna¹⁴, a ne kolektivna; da se jamči prava obrane i predmnijeva nevinost; da otpuštene ili lustrirane osobe ne gube financijska prava, kao na pr. mirovine, premda se dopušta da se one smanje, ako su pretjerane. Na koncu, Rezolucija daje jedan nepravni, pedagoški savjet: da razlog za zakone o lustraciji ne bude kažnjavanje krivaca, nego zaštita mlade demokracije.

Druga osuda iste Parlamentarne skupštine VE pojavila se deset godina kasnije, 25. siječnja 2006, pod brojem 1481, a pod naslovom: »Potreba međunarodne osude zločina totalitarnih komunističkih režima«. Predlagatelj je bio Šveđanin Göran Lindblad, iz skupine Europske narodne stranke (desni centar), nakon studijskih putovanja u Bugarsku, Latviju i Rusiju. Lindblad se u svom obrazlaganju prijedloga referira na Rezoluciju iz 1996. i dodaje razloge za novu rezoluciju, kao i njezine osnovne postavke.

U svom obrazloženju Lindblad ističe da ni jedna međunarodna organizacija još nije izradila bilancu i dala procjenu komunističkih režima, za razliku od onog što je učinjeno za analizu i osudu nacizma. Predlagatelj iznosi i svoju procjenu broja žrtava komunizma: najmanje 95 milijuna i to na osnovi djelomičnog prikaza po zemljama.¹⁵ U svojim zaključcima, koji nisu ujedno i tekst rezolucije, Lindblada konstatira: komunistički zločini nisu bili plod konkretnih prilika i vremena, nego smišljene politike vođa i to prije osvajanja vlasti, dakle, plod su predumišljaja; teror nije bio pojedinačan, nego masovan; u bivšim komunističkim zemljama kazneni su postupci protiv počinitelja komunističkih zločina bili do tada vrlo rijetki; komunistički simboli nisu bili nigdje zabranjeni. Lindblad ističe i to da zapadne zemlje ne žele osudu komunističkih režima, i to najčešće zbog ekonomskih interesa.

Lindbladova Rezolucija konstatira i da su svi komunistički režimi, bez izuzetka, prakticirali masovno nasilje i kršenje prava čovjeka; da su nasilja varirala u vremenu i prostoru, ali su svugdje uključivala ubojstva, individu-

zločinačkoj djelatnosti komunističkih institucija. Iskrenost ovakvih samo-prijavlivanja procjenjuju službenici Centra koji na osnovi toga mogu preporučiti jednoj nezavisnoj državnoj komisiji da odluči izuzeti takve "pokajnike" od navedenih mjera zabrane. Litavski zakon bio je izraz volje da se ne blokira rad države i tranzicija, ali isto tako da se onemogući restauracija komunizma.

¹⁴ Ovo je jedna od razlika u odnosu na nürnberške propise, gdje je postojala i odgovornost za pripadnost nekim organizacijama, vojnim formacijama i ustanovama koje su bile kvalificirane u cjelini kao zločinačke.

¹⁵ Hrvatske i Jugoslavije nema posebno, nego su "ubačene" u skupinu zemalja s jednog globalnom procjenom, koja je zacijelo ispod stvarnog opsega zločina. Vidljivo je naime da nepostojanje sigurnih, utvrđenih podataka o žrtvama komunizma u bivšoj Jugoslaviji nedostaje i ovdje, a nedostaje zato što je režim bio izričito zabranio popisivanje tih žrtava prigodom svih triju popisa koji su ih bili mogli obuhvatiti: 1946, 1950. i 1964.

alna ili kolektivna, smrt u logorima i deportacijama, mučenje, prisilni rad, kolektivni teror, etnički i vjerski progon, povrede slobode savjesti, misli i riječi, slobode medija i odsutnost političkog pluralizma; da su se zločini opravdavali potrebom klasne borbe i eliminiranja štetnih kategorija stanovništva; da su komunistički režimi progonili vlastito pučanstvo. Međutim, tekst rezolucije nakon ovih teških optužaba unosi i jednu znakovitu konstataciju, a ta je da su usprkos svih navedenih progona i zločina neke od europskih komunističkih partija (KP) pridonijele postizanju demokracije.¹⁶

Rezolucija uz to navodi: da su komunističke su stranke još uvijek aktivne u velikom broju zemalja, ali da se neke KP još nisu distancirale od zločina KP-režima; da još u nekim zemljama komunistički režimi čine zločine; da urušavanje komunizma nije popratilo strogo i ozbiljno međunarodno istraživanje, niti rasprava o naravi tih režima; da međunarodna zajednica nije osudila te zločine, kao što je to učinila za zločine nacizma; da je javnost slabo svjesna i nedovoljno poznaje ove zločine, a osuda zločina komunizma je važna za odgoj mladih naraštaja; na koncu, da žrtve imaju pravo na »sućut, razumijevanje (...) počast (...) i priznanje njihove patnje«.

Parlamentarna skupština VE nije usvojila mnoge Lindbladove prijedloge i preporuke, kao na pr. da se organizira međunarodna rasprava o komunističkim režimima i njihovim zločinima; da se osnuju stručni odbori po državama, kao i odbor stručnjaka VE za sintezu nalaza nacionalnih odbora; da se izmijene nacionalna zakonodavstva s ciljem da se otvore arhivi; da se izvrši revizija školskih udžbenika i u njih uključe povijesne činjenice o tim režimima i njihovim zločinima; da se komemorira Dan žrtava komunizma i podižu spomenici žrtvama komunizma; da se otvaraju muzeji posvećene progonima i žrtvama

Zamijetimo ovdje da Lindblad nije tražio osudu komunističke ideologije jer je osjećao otpor izjednačavanju deklarirane ideologije (i njezinog inzistiranja na jednakosti i socijalnoj pravdi) i komunističke stvarnosti. Lindblad se nije slagao sa svojim kolegama da treba razlikovati ideologiju od prakse, jer druga, smatrao je, izravno proistječe iz prve. Osim toga, Lindblad nije tražio financijsko obeštećenje žrtava, nego samo moralnu zadovoljštinu. Naglasimo, na koncu, da u ovoj Rezoluciji, a ni u Lindbladovim prijedlozima nema više ni riječi o potrebi suđenja krivcima za komunističke zločince, što predstavlja nazadovanje u odnosu na prvu rezoluciju VE.

Treća europska deklaratorna osuda komunističkih režima i zločina pojavljuje se tri godine kasnije, 2. travnja 2009, tj. 20 godina nakon rušenja Berlinskog zida. To je osuda od strane druge europske, ekonomske integracije - Europske Unije (EU), točnije, Europskog parlamenta (EP).¹⁷ Ova osuda u obliku rezo-

¹⁶ Ono što tekst ne kaže, to je da se taj doprinos mogao dogoditi samo u državama koje nisu postale komunističke.

¹⁷ U EP je tada sjedilo 735 predstavnika građana 27 država članica EU.

lucije, kao i one VE, imala je više faza i prošla je kroz više političkih »ruku«, odnosno ideoloških struja u EP. Pripremna faza započela je 18. ožujka 2009, na inicijativu češkog Predsjedništva¹⁸, javnom raspravom pod službenim nazivom »O europskoj savjesti i zločinima totalitarnog komunizma: 20 godina kasnije«. U raspravi se pojavio zahtjev za osnivanjem »Platforme europskog sjećanja i savjesti«, koja bi omogućila pomoć i umrežavanje znanstvenih institucija za istraživanje sustava zločina i za širenje znanja, ne samo o zločinima totalitarnih režima, nego i o zajedničkim vrijednostima demokratskih sustava; ustanovljavanje zajedničkog dana sjećanja na žrtve komunizma – 23. kolovoza¹⁹; postizanje jednakog tretmana od strane EU institucija glede svih zločina genocida, ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti. Cilj bi trebao biti stvaranje općeeuropskog dokumentacijskog centra. U EP su se tom prilikom pojavili zahtjevi za većim financijskim sredstvima za istraživanje

Nakon te uvodne faze, pojavio se 25. ožujka 2009. i prvi Prijedlog rezolucije od strane deset zastupnika desnog centra - Europskih narodnih stranaka/ Europskih demokrata, koji konstatira da su europske integracije nastale kao reakcija na ratove i na teror totalitarizama; da postoji asimetrično moralno i političko prosuđivanje zločina triju totalitarizama i nedovoljna proučenost komunističkih zločina što je, 20 godina poslije rušenja Zida, alarmantno; da postoji nejednakost tretmana žrtava, na štetu ovih komunizma; da se, po načelima prava, ne smije tražiti kolektivna odgovornost; da se europsko jedinstvo neće postići ako se ne prizna da je i komunistički totalitarizam, uz dva druga, dio zajedničkog europskog naslijeđa; da sve nevine žrtve imaju pravo na pravdu, sjećanje i jednaki tretman; da je zločin agresije, rata i istrebljenja sastavni dio komunističke ideologije; da treba žaliti što pad komunizma nije slijedilo sustavno istraživanje, moralno i političko, zločina, a što sprječava nastanak civilnog društva u tim zemljama; da treba stvoriti »Europsku platformu spomena i savjesti«, revidirati školske udžbenike i staviti na raspolaganje istraživača dovoljna financijska sredstva; da treba proglasiti 23. kolovoza danom sjećanja na zločine svih totalitarizama; da cilj rezolucije EP treba biti pomirenje na osnovi priznanja odgovornosti, traženja oproštenja i moralne obnove.

Ovim prijedlozima nisu bile zadovoljne stranke lijevog usmjerenja, pa one nastoje i uspijevaju 30. ožujka 2009. predložiti drugačiji Prijedlog rezolucije, koji su podržavali zastupnici različitih političkih opcija u EP.²⁰ Ovaj drugi prijedlog bio je osnovom za raspravu u EP i iz njegova nacrtu na koncu je ispuštena samo referenca na Povelju temeljnih prava EU i već spominjanu javnu

¹⁸ Nekim od institucija EU upravlja, svakih šest mjeseci drugo, rotirajuće predsjedništvo država članica.

¹⁹ Datum potpisivanja sporazuma ugovora Ribbentrop – Molotov 1939. godine, kojim su Hitler i Staljin podijelili sfere interesa i vojne okupacije europskih zemalja.

²⁰ Savez demokrata i liberala za Europu (ALDE), Unija za Europu nacija (UEN), europski Zeleni, Slobodna zajednica Europe i samo tri zastupnika Narodnjaka.

raspravu »Europska savjest i zločini totalitarnog komunizma: 20 godina kasnije«. S druge strane, u prijedlog su bile dodane reference na iskustva različitih komisija »Istina i pravda« u svijetu; deklaracije o državnom udaru generala Franca u Španjolskoj (70 godina kasnije!); ideja da ne mogu/ne smiju parlamenti odlukom trenutačne ideološke većine ustanovljavati povijesnu istinu²¹ jer sami povjesničari znaju kako je teško/neizvedivo doći do sigurne povijesne istine; jedinstvenost zločina Holokausta i genocid u Srebrenici (srpanj 1995); činjenica da je zapadna Europa trpjela samo od zločina nacizma, a srednja i istočna i od fašizma i od nacizma i od komunizma. Ukratko, s ovim prijedlogom nestaje usredotočenja na komunizam i polako se javlja ideja amalgama, tj. »ravnoteže« u zločinima između različitih, desnih i lijevih totalitarizama.

Rezolucija Europskog parlamenta od 2. travnja 2009. iznosi sljedeće osnovne reference, konstatacije i odluke. Kao prvo, valja zapaziti da su njezine reference iste kao i u navedenom nacrtu. Tako se spominje *Holodomor* u Ukrajini 1932-1933.²² i Srebrenica u Bosni i Hercegovini (1995), iskustva različitih komisija tipa Istina i Pomirenje,²³ ali i stav protiv memorijalnih zakona.²⁴

Tekst Rezolucije traži:

- da se održava spomen, ali i da se verbalno osude autori zločina,²⁵ e da bi se na istini stvorilo osnovu za pomirenje, jer bez toga Europa ne će postići svoje jedinstvo;
- da se žrtvama komunizma oda počast kao junacima borbe za slobodu;
- da se nakon proteklih 20 godina od pada Zida počnu otvarati arhivi, posebice političkih policija;
- da EU (Komisija i Vijeće ministara) materijalno pomognu nevladinim udrugama, tipa »Memorijal« u Rusiji, koje istražuju i skupljaju dokumentaciju o zločinima;
- da se stvori platforma/mreža »sjećanja i savjesti« te da joj se pomogne materijalno i tako stvori paneuropski dokumentacijski centar;
- da se 23. kolovoza proglasi Europskim danom spomena na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima;

²¹ Riječ je o tzv. »memorijalnim zakonima« koji zaleđuju povijesnu istinu i onemogućuju povjesničare u njihovu znanstvenom radu.

²² Hrvatski *Gladomor*, kad je sovjetski Režim pobio, izgladnjivanjem do smrti i oružjem, 7 milijuna Ukrajinaca.

²³ Prva i najznačajnija od komisija te vrste bila je južno-afrička *Truth and Reconciliation Commission* koja je djelovala tijekom posljednjeg desetljeća prošlog stoljeća pod predsjedanjem anglikanskog biskupa i nobelovca (za mir), Desmond Tutua.

²⁴ Podsjetimo da se ozbiljni povjesničari slažu o tome da nije moguće nikad dati potpuno objektivni prikaz povijesti ali i u tome da nijedna politička stranka ne bi smjela - pa zato to ne smije biti ni uloga ni pravo parlamenata - svojom trenutnom većinom interpretirati povijest, jer takvo što bi moglo otvoriti vrata ozakonjenju mržnje i raspirivanju rasizma.

²⁵ Ovo je rečeno dosta općenito te se može interpretirati i kao samo verbalna osuda.

- da se Rezolucija pošalje svim vladama i parlamentima zemalja članica i zemalja kandidata.²⁶

3. Zaključci i operativne mogućnosti

3.1. Zaključci

Od prve do druge Rezolucije VE, a još više od one EU osjeća se snažna regresija: sve se manje potiče bivše komunističke zemlje na traženje pravde, nego se inzistira samo (donekle) na istini i na spomenu. S druge strane, nastoji se spominjanje zločina drugih dvaju totalitarizama - za koje se zaboravlja da su bili objelodanjeni i progonjeni - na neki način stvoriti izjednačujući amalgam zločina totalitarizama i diktatura.

U takvu se stavu očituje slaba, neprincipijelna Europa, pa se nije čuditi da se zločini počinjeni u bivšoj SFRJ i u Ruandi sude, ali se ne sudi i za zločine komunizma. Osim toga, premda su se zločini komunizma zbivali u najvećoj mjeri pri koncu i nakon II. svjetskog rata, za njih se ne sudi gotovo nikoga, a svijet opravdano očekuje da se sudi, još danas, za fašističke i nacističke zločine, kao i za zločine njihovih lokalnih suradnika iz II. svjetskog rata.²⁷

Svatko etičan i pravno iole obrazovan složit će se s time, ali će postaviti i opravdano pitanje zašto se ne sudi za istovjetne, ili još teže zločine trećeg, komunističkog totalitarizma, iz istog II. svjetskog rata, ili čak iz novijeg vremena. Jer, rezultat ovakvog stanja jest to da se ne ostvaruje nikakva pravda, niti se dolazi do povijesnih činjenica i istine, niti do pomirenih spomena/ nekonfliktnih memorija, niti do čvrstih osnova za pomirenje i oprostjenje.

3.2. Operativne mogućnosti

Što je ipak moguće zamisliti, pa početi ostvarivati i u ovako složenim prilikama? Nema sumnje da je ponovo potrebno otvoriti arhive i nastojati obogatiti ih ukradenim i »privatiziranim« dokumentarnim materijalima samih zločinaca i njihovih političkih začinjavaca i vođa, eda bi se nepristranim povjesničarima dala mogućnost istraživanja i uspostavljanja točne kronologije događanja, kao i uzročno-posljedičnih veza.

Nije li i odveć jasno da silno nedostaju objektivne povijesne bilance i inventure, kako prve, tako i druge Jugoslavije, ali i razdoblja II. svjetskog rata? Ne mislimo li da bismo i mi trebali dati svoj, hrvatski doprinos, europskoj Crnoj

²⁶ Što znači da su je i Vlada i Sabor RH dobili, ali je nisu proširili u javnosti.

²⁷ Sjetimo se samo slučajeva Barbie u Francuskoj, baltičkih kolaboracionista u SAD i drugdje, pa tako u Hrvatskoj Artukovića, Šakića i još uvijek neizručenog Ašnera.

knjizi komunizma? Ipak, ništa od toga ne može dovesti do vjerodostojnih objašnjenja zločinačke prakse komunizma, ako se prije toga ne podvrgne kritičkoj analizi »klasike« marksizma i boljševizma i njihov govor mržnje,²⁸ kategoriziranje društvenih skupina u avangardne i »društveno štetne«, te njihove pozive na zločine, već od samih početaka komunizma i to posvuda.²⁹

Ovo je potrebno učiniti da ne ostane pretenzija i tvrdnji da su njihove ideje i njihovi počeci bili idealni, »kao u prvih kršćana«. Potrebno je demontirati priču o »revolucionarnoj lirskoj iluziji« i »lirskom dobu komunizma«, o kojima piše Milan Kundera.³⁰ Jer, kako ističe francuski filozof Alain Finkielkraut, nije moguće zamisliti da bi jedna plemenita ideja mogla u svom ostvarenju biti tako katastrofalna i zločinačka, kakvom se to pokazao komunizam posvuda gdje je došao na vlast, a da nije i sama početna ideja bila perverzna. »Mržnja je kon-supstancijalna komunističkoj ideologiji«, tvrdi Finkielkraut.³¹

Ali, ni to nije sve. Potrebno je, posebice kod nas, oanalizirati što znači u svijetu, a što kod nas, »lijevo« i »desno« i kamo valja kategorizirati komunističke režime. Pritom valja analizirati izrazito »desne« karakteristike komunizma: odnos prema pravima čovjeka i pravima naroda, kao i praksu kolonijalnog osvajanja i eksploatacijske vlasti sovjetsko-ruskog, odnosno srbijanskog, komunizma.

I još nešto, ali univerzalnije: treba izvršiti komparativnu analizu triju totalitarizama glede stupnja i opsega nadzora i represije nad različitim aspektima društvenog života, od politike i gospodarstva, pa do znanosti i umjetnosti, religije i sporta... Zatim, glede kvantitativnog aspekta represivnog aparata i

²⁸ Ovdje valja podsjetiti na govor mržnje i agresivnost još »Komunističkg manifesta«, ali i mnogih Lenjinovih spisa i poziva, pa sve do govora mržnje, navlastito jednog Milovana Đilasa u člancima u Politici pri koncu listopada 1944, kad se stvarala atmosfera osvete i eliminiranja ne samo svih vojnih protivnika, nego i budućih suparnika u političkoj utakmici, koju su jugoslavenski komunisti bili prisiljeni prihvatiti temeljem sporazuma Tito – Šubašić. Ovdje valja posebno ukazati na brojne primjere poticanja na mržnju i zločine jugoslavenskih komunista tijekom rata i poraća, posebice u slučajevima kad su se susretali s činjenicom da »običnim« ljudima nije ni malo lako ubijati razoružane protivnike, ili neboraćke civile – nazvane sve jednim te istim imenom, »banda«, bez krivnje i bez suda i suđenja. V. o tome dokumente objavljene u izdanjima, po pokrajinama, pod općim naslovom »Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946«, izd. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.

²⁹ Povjesničari su zacijelo već analizirali u tom smislu ulogu boljševičkih »klasika« i provoditelja terora, Lenjina, Trockog, Džeržinskog, Ježova, Berije, ali to nije učinjeno glede jugoslavenskih komunista Tita, Pijade, Đilasa, Rankovića i njihovih hrvatskih sudrugova u zločinu.

³⁰ Navlastito u romanu *La vie est ailleurs (Život je drugdje)*, Paris, Gallimard – Poche, 2008, koji je Kundera bio želio nazvati upravo *Lirsko doba*, ali je izdavač mislio da takav naslov ne će privući čitatelje / kupce.

³¹ Alain Finkielkraut je o toj temi često pisao, ali pisac ovih redaka nema sad mogućnosti ukazati točno gdje i kad, pa se ovom prigodom referira na Finkielkrautov verbalni disput o *Demokraciji* sa Slavojem Žižekom u Ljubljani, u Cankarjevu domu, 10. travnja 2011, kojem je i sam pribivao. Finkielkraut je tom prigodom (govoreći o urbanizmu i *urbicidu*) ukazao na još jednu ružnu crtu komunističke prakse posvuda, a to je »njegov savez s ružnoćom«.

njegovih građanskih »suradnika«, a posebice glede broja žrtava i posljedica - psiholoških, socijalnih, kulturnih, gospodarskih, ekoloških...

O svemu ovome trebalo bi povesti javnu raspravu da se promisli i odluči kako, u građanskom smislu, ostvariti trijadu Istina - Pravda - Pomirenje, a sve to u cilju čišćenja spomena i etičkog imperativa Oproštenja. I konačno, dopustite jedan potpuno konkretan prijedlog, koji bi u ovoj našoj zapuštenoj zemlji mogao barem djelomice zamijeniti nemar i nerad: možda je jedan od mogućih putova predložiti nekadašnjim zločincima zamjenu pojedinačne abolicije za svjedočenje o konkretnim činjenicama, ljudima, institucijama, datumima i odlukama koje su pokretale i provodile totalitarni teror.

Marksizam i preporođeno kršćanstvo

Marksizam je lažan zbog toga što postoji Bog, kao potresna realnost, što Njemu pripada sila i posljednja riječ. Suprotstaviti integralnom komunizmu, komunizmu materijalističkom, može se jedino integralno kršćanstvo, ne retoričko, raskidano i dekadentno kršćanstvo, već kršćanstvo preporođeno, koje ostvaruje svoju vječnu istinu u zamisli cjelovitog života, cjelovite kulture, cjelovite socijalne pravde. Sva budućnost kršćanskih društava zavisi od toga, da li će se kršćanstvo, ili ispravnije, kršćani odlučno odreći podržavanja kapitalizma i socijalne nepravde...

Nikolaj BERDJAJEV

*Istina i laž komunizma – Prilog razumijevanju religije
komunizma*

Zagreb, 1934, str. 59.